

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ НЕКОНСТРУКТИВНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ ПОЧУТТЯ ВИНИ

Ananova I.V. Testing method of unconstructive experiencing the feeling of guilt / I.V. Ananova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 30. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2015. – P. 33–50.

І.В. Ананова. Методика діагностики неконструктивного переживання почуття вини. У статті запропоновано нову психодіагностичну методику, спрямовану на вимірювання неконструктивного переживання почуття вини та представлено результати психометричної перевірки сконструйованої методики. Проаналізовано розробленість проблеми вимірювання почуття вини в зарубіжній та вітчизняній психології. Показано, що існує дефіцит діагностичного інструментарію, спрямованого на виявлення неконструктивних аспектів почуття вини, та аргументовано необхідність створення нового опитувальника. Окреслено релевантний зміст вимірюваного феномена «неконструктивне переживання почуття вини», який визначається актуалізацією конфліктних смислів, надмірним зосередженням у переживанні вини на площині ставлення до себе, активізацією механізмів психологічного захисту та зосередженням захисного процесу на площинах ставлення до себе та взаємодії з іншими, нездатністю до виправлення ситуації в площині дії та використанням специфічних для почуття вини захисних способів поведінки. Емпірично доведено, що запропонований опитувальник є валідним і надійним інструментом для виявлення неконструктивних аспектів переживання почуття вини та вимірювання схильності до переживання почуття вини у неконструктивний спосіб. За результатами статистичної перевірки визначено задовільні показники надійності, діагностичної дискримінативної здатності методики, а також встановлено тестові норми. Підібрано й обґрунтовано критерії валідизації та доведено змістовну, діагностичну і конвергентну валідність запропонованої методики, що дозволило описати конструкт, емпірично визначити особливості вимірюваної властивості. Встановлено і змістовно визначено шкали сконструйованого опитувальника («очікування покарання», «зацікавленість в інших», «вимогливість до себе», «орієнтація на нормативність» та «жалкування»), які відображають певний спосіб поведінки або ставлення у переживанні почуття вини.

Ключові слова: почуття вини, неконструктивне переживання почуття вини, психодіагностичний інструментарій, психометричні показники, валідність методики, критерії валідизації, психодіагностичні можливості.

И.В. Ананова. Методика диагностики неконструктивного переживания чувства вины. В статье предложена новая психодиагностическая методика, предназначенная для измерения неконструктивного переживания чувства вины и представлены результаты психометрической проверки сконструированной методики. Проанализирована разработанность проблемы измерения чувства вины в зарубежной и отечественной психологии. Показано, что существует дефицит диагностического инструментария предназначенного для определения неконструктивных аспектов переживания чувства вины, а также аргументирована необходимость создания нового опросника. Очерчено релевантное содержание измеряемого феномена «неконструктивное переживание чувства вины», которое определяется актуализацией конфликтных смыслов, чрезмерным сосредоточением переживания в плоскости «образа Я», активизацией механизмов психологической защиты и сосредоточением защитного процесса в плоскостях «образа Я» и взаимодействия с другими, неспособностью к исправлению ситуации в плоскости действия и использованием специфических для чувства вины защитных способов поведения. Эмпирически доказано, что предложенный опросник является валидным и надежным инструментом для выявления неконструктивных аспектов переживания чувства вины, а также измерения склонности к переживанию чувства вины неконструктивным способом. Отобраны и обоснованы критерии валидизации, а также установлено содержательную, диагностическую и конвергентную валидность предложенной методики, что позволило описать конструкт, эмпирически определить особенности измеряемого свойства. Определены и содержательно охарактеризованы шкалы сконструированного опросника («ожидание наказания», «заинтересованность в других», «требовательность к себе», «ориентация на нормативность» и «сожаление»), которые отражают определённый способ поведения или отношения в переживании чувства вины.

Ключевые слова: чувство вины, неконструктивное переживание чувства вины, психодиагностический инструментарий, психометрические показатели, валидность методики, критерии валидизации, психодиагностические возможности.

Постановка проблеми. В останні два десятиліття на теренах пострадянської психології значно виріс інтерес до вивчення феномена почуття вини (К. Муздибаєв, 1995; Ю.М. Орлов, 1997, 2004; О.В. Короткова, 2002; І.А.Белік, 2006; О.Л. Малеева, 2007; Л.В. Софіна; 2009; І.К. Макогон, С.М. Єніколопов 2014), що зумовлено потребами як психологічної теорії, так і практики надання психологічної допомоги. Спеціалісти, які надають

консультативну та психотерапевтичну допомогу, відзначають, що в основі багатьох «психологічних проблем» лежить надмірне і неконструктивне переживання почуття вини [3]. Тому перед психологом стоїть завдання не лише допомогти подолати саме неконструктивне переживання почуття вини, але й виявити ті його змістовні характеристики, що зумовили його переживання у неконструктивний спосіб. У зв'язку з цим постає питання адекватної діагностики відповідних особливостей переживання почуття вини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема психологічної діагностики почуття вини полягає в дефіциті діагностичного інструментарію, спрямованого на вимірювання певних аспектів переживання почуття вини, які визначають його змістовну різноманітність. Більшість методик для діагностики почуття вини, яких у зарубіжній психології розроблено достатня кількість, призначені для вимірювання вини-риси або вини-стану [8]. Деякі з них адаптовані російськими дослідниками, такі як «Опитувальник вини» (GI) (адап. І.А. Белік, 2006) та «Вимірювання почуття вини і сорому» (TOSCA) (адап. І.К. Макогон, С.М. Єніколопов, 2009), «Методика вимірювання схильності до переживання почуттів вини та сорому» (GASP) (адап. І.К. Макогон, С.М. Єніколопов, 2014). Тривалий час вітчизняні дослідники послуговувались лише окремими шкалами відомих зарубіжних методик, такими як методика «Незакінчені речення», методика Басса–Даркі та ін. Популярною серед вітчизняних дослідників для визначення тенденції звинувачувати себе є методика малюнкової фрустрації С. Розенцвейга, хоча залишається відкритим питання валідності даного інструментарію, що саме нею діагностується: риса-самозвинувачення, звична поведінкова реакція чи ставлення до оточуючих. Сумарний показник інтрапунітивності поруч з власне реакцією самозвинувачення (I) містить пояснення ситуації фрустрації як «сприятливо-вигідно-корисної», такої, що приносить задоволення (I'), а також поведінкові реакції, спрямовані на виправлення ситуації (i), які, на наш погляд, складно віднести до тенденції звинувачувати себе. Оригінальні методики призначені для вимірювання почуття вини, які виявляють його структурні компоненти та кількісні характеристики, запропоновано українськими авторами О.Л. Малєєвою та О.П. Санніковою (2006): «Комплекс методик, які діагностують формально-динамічні показники риси провини» та «Комплекс методик, які діагностують якісні показники усталеної схильності до переживання провини (риси провини)». Проте, більшість із

зазначених методик спрямовані на діагностику «адаптивного» почуття вини та визначають лише кількісне вираження схильності почуватися винним, але не розкривають репертуару переживання, який визначає його змістовну різноманітність, зокрема й переживання вини у неконструктивний спосіб.

Виключення становить лише «Опитувальник міжособистісної вини» (IGO), розроблений Дж. Вайссом (адап. О.В. Короткової, 2002), який виявляє різновиди ірраціональної неадаптивної вини (вина вцілілого, вина відділення, вина гіпервідповідальності, вина ненависті до себе), однак, які дещо відмінні від нашого розумінням природи неконструктивної вини, відповідно до якого неконструктивне переживання почуття вини охоплює не лише площину взаємин з іншими (як в IGO), але й площини «образу Я» та зовнішньої ситуації, а також містить ширший емоційний та поведінковий репертуар.

Тому, постала необхідність створення нового діагностичного інструментарію, який би дозволяв вимірювати саме неконструктивне почуття вини, диференціювати різноманітні неконструктивні способи емоційно-поведінкового реагування та міру їх вираженості.

Мета статті. Запропонувати новий авторський психодіагностичний опитувальник, спрямований на визначення особливостей неконструктивного переживання почуття вини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Робота над опитувальником почалася з окреслення релевантного змісту тієї області психічної реальності, яку ми збирались вимірювати. У результаті теоретичного аналізу та систематизації поглядів різних дослідників ми визначили, що в загальному вигляді неконструктивний спосіб переживання вини визначається такими ключовими моментами [1]. По-перше, актуалізацією конфліктних смислів у переживанні вини за рахунок 1) помилок каузального і антиципаційного оцінювання, яке здійснюється на основі незрілої ригідної нормативності, 2) домінування в емоційному компоненті страху і тривоги; 3) актуалізації невротичних потреб на фоні вираженої просоціальної мотивації. По-друге, надмірним зосередженням у переживанні вини на площині «образу Я» внаслідок актуалізації системи «внутрішніх перешкод», що заважає розв'язанню конфліктних смислів та спричинює неприйняття вини. По-третє, активізацією механізмів психологічного захисту внаслідок неприйняття вини хоча б в одній з площин переживання, зосередженням захисного процесу на площині «образу Я» та площині взаємодії з іншими. По-четверте, нездатністю до ви-

правлення ситуації в площині дії, а відтак зняття конфліктності переживання, натомість використанням специфічних для почуття вини захисних способів поведінки: каяття, жалкування, прагнення покарання, самозвинувачення і звинувачення інших [1]. Такий перелік не претендує на вичерпність, проте тут вказано основні структурно-динамічні особливості (етапи, площини й структурні складові) неконструктивного переживання почуття вини, які визначають його функціональну специфіку психологічного захисту.

Відповідно до описаного конструкта автором розроблено опитувальник «Неконструктивне переживання почуття вини» (НППВ), спрямований на виявлення неконструктивних аспектів переживання почуття вини (які можна розглядати й як особистісні диспозиції) та який дозволяє надійно визначати рівень схильності до неконструктивного переживання почуття вини.

Конструювання опитувальника здійснювалось у кілька етапів. *Пілотажне дослідження* проводилося на вибірці з 104 осіб (64 жінки і 40 чоловіків) віком 18-56 років. З метою відповідності вимірювального інструментарію емпіричному критерію було застосовано метод контрастних груп: 1) особи з вираженим самозвинуваченням (41 особа) – хворі з клінічно встановленим депресивним (18 осіб) або невротичним (23 особи) розладом; 2) особи, що не звертались за психіатричною допомогою – 63 особи, студенти київських вузів і спеціалісти будівельної та освітньої галузей, що мали помірну схильність до самозвинувачення. У результаті пілотажного дослідження було відібрано 68 тверджень, що задовольняли вимоги надійності, валідності та дискримінативності, тобто дозволяли диференціювати досліджуваних за вираженістю переживання почуття вини.

Основне дослідження з емпіричної перевірки психометричних характеристик розробленого опитувальника здійснювалось на вибірці з 407 осіб (з них 230 жінок і 177 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 32 роки), в тому числі й 54 особи (32 жінки і 22 чоловіки) з клінічно встановленим діагнозом «невротичний розлад». У результаті сформована остаточна версія опитувальника НППВ, побудованого за принципом стандартизованого самозвіту, що містить 56 тверджень та передбачає чотири градації відповіді.

Шкали опитувальника виділялись на основі застосування факторного аналізу, в результаті застосування якого виділено п'ять шкал (5-тифакторна модель пояснює 71,854% загальної

варіативності): «очікування покарання» (19,346%), «зацікавленість в інших» (15,884%), «вимогливість до себе» (14,474%), «орієнтація на нормативність» (11,506%) та «жалкування» (10,646%). Змістовно кожна шкала відображає певний спосіб поведінки або ставлення у переживанні почуття вини, поєднання цих виявів, як загальний (сумарний) показник по тесту, вказує на схильність до переживання почуття вини та міру її вираженості.

Аналіз завдань опитувальника виявив задовільні показники ефективності (диференційної здатності) та дискримінативності усіх завдань. Результати емпіричного випробування стабільності даних (інтервал ретесту один місяць) свідчать про задовільну ретестову надійність (0,676 – 0,774) опитувальника, а результати перевірки *внутрішньої узгодженості* (коефіцієнт альфа Кронбаха) свідчать про гомогенність пунктів (0,6868 – 0,9188) методики (Таб.1).

Таблиця 1

**Показники надійності для усіх шкал опитувальника
«Неконструктивне переживання почуття вини»**

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Загальний показник
ретестова надійність	0,749**	0,752**	0,733**	0,676**	0,692**	0,774**
α Кронбаха	0,8164	0,8143	0,8034	0,7186	0,6868	0,9188
Кореляція з загальним показником НППВ	0,830**	0,837**	0,843**	0,608**	0,606**	–

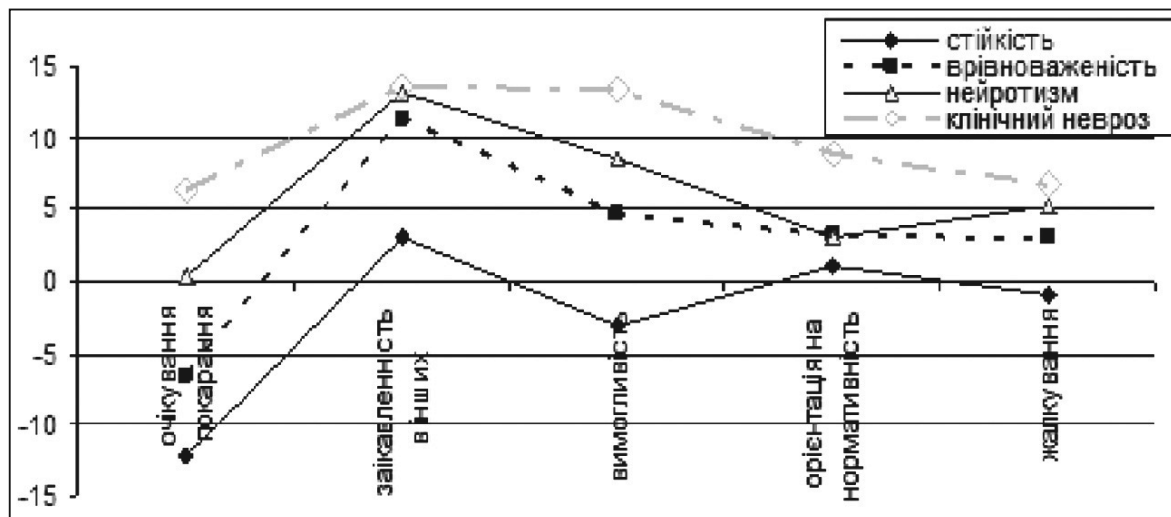
Примітка: ** – $p < 0,01$

Перевірка *валідності* опитувальника включала встановлення показників змістовної, конструктної (внутрішня узгодженість, конвергентна валідність) та діагностичної (конкурентної) валідності.

Змістова валідність забезпечувалася розробкою специфікації тесту та експертною оцінкою змісту завдань тесту. *Внутрішня узгодженість* визначалася на основі кореляційного аналізу окремого пункту шкали з сумарним балом за цією шкалою, усіх пунктів опитувальника з загальним показником тесту та окремих шкал із загальним показником (Табл.1).

Діагностична валідність встановлювалася шляхом порівняння контрастних груп («клінічний невроз» – 54 особи з клі-

нічним діагнозом «невротичний розлад»; «виражений нейротизм» – 74 особи, «врівноваженість» – 115 осіб, «стійкість» – 74 особи), поділених за ступенем невротичності (тест Хека-Хесса), які істотно відрізняються (за критеріями *t*-Ст'юдента і *U*-Манна-Уїтні, $p < 0,01$; $p < 0,05$) за усіма показниками НППВ, причому з тенденцією до збільшення вираженості переживання почуття вини зі зростанням рівня невротичності, найвищі результати отримано в групі хворих (Рис.1).

Рис 1. Профілі вираженості показників НППВ у досліджуваних групах

Встановлення *конвергентної валідності* передбачало визначення критеріїв валідизації, оскільки необхідно встановити по-перше, що сконструйований опитувальник вимірює саме схильність переживати почуття вини, і по-друге, що таке переживання вини є неконструктивним. За результатами досліджень О.В. Короткової (2002), І.А. Белік (2006), О.Л.Малєєвої (2007) та Л.В. Софіної (2009) емпірично встановлено, що високі показники схильності до переживання почуття вини пов'язані з 1) загальною емоційною нестабільністю [2; 7], тенденцією переживати негативні емоції [4; 5], високою тривожністю [6; 7]; 2) загальною соціальною дезадаптованістю [2; 4; 5; 6]; 3) залежністю, підкоренням, покірливістю [7] та «відомістю» [4; 5] у взаєминах з іншими; страхом відторгнення [6], але неприйняттям інших [4; 5], образливістю [4; 5], ворожістю та дратівливістю [2; 4; 5, 7], підозрлістю [4; 5; 6; 7]; 4) негативним емоційно-ціннісним ставленням до себе [2; 6], неприйняттям себе [4; 5], невпевненістю в собі [6]; 5) вираженою тенденцією уникати відповідальності – такими рисами як екстернальність та ескапізм [4; 5]. У цілому, ці характеристики вказують на неконструктивність переживання

почуття вини і, водночас, відображають невротичний спектр особистісних проявів.

Тому в якості *критеріїв валідизації* було обрано 1) виражену схильність до переживання почуття вини, 2) виражені ознаки емоційної нестабільності, 3) порушення соціальної адаптації, 4) ознаки ускладненого спілкування та надмірно виражені афіліативні потреби – залежність від інших, покірливість, страх відторгнення, а також неприйняття інших, вороже ставлення до них, 5) негативне емоційно-ціннісне ставлення до себе, 6) використання захисних способів поведінки в проблемних ситуаціях, що не забезпечує конструктивного ефекту (ситуація не виправляється), тенденція уникати відповідальності. Відповідно до цього в якості «еталонних методик» обрано опитувальник емоційної нестабільності-врівноваженості Г.Айзенка, опитувальник для діагностики агресивних і ворожих реакцій Басса-Даркі, методичку дослідження самоствавлення С.Р. Панталеєва (МИС), шкалу совістливості В.М. Мельникова і Л.Т. Ямпольського, методичку експрес-діагностики невроту Хека-Хесса, тест діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р.Даймонда, тест дослідження мотивації афіліації А.Мехрабіана, тест малюнкової фрустрації С. Розенцвейга, опитувальник «Стратегії долаючої поведінки» С. Фолкмана і Р. Лазаруса.

Результати кореляційного аналізу шкал опитувальника із зазначеними методиками свідчать на користь того, що в цілому показники НППВ 1) мають значущі зв'язки ($p < 0,01$; $p < 0,05$) з показниками вини (методики Айзенка, МИС, Басса-Даркі) та совістливості; 2) вказують на певні невротичні ознаки у переживанні почуття вини та відображають наявність внутрішнього конфлікту, оскільки пов'язані з високою тривожністю, нав'язливістю, депресивністю та іпохондричними проявами, а також комплексом неповноцінності та залежністю від інших; 3) пов'язані з дезадаптивністю, неприйняттям себе, неприйняття інших, емоційним дискомфортом, інтернальністю, «усвідомленням», прагненням втекти від проблем; 4) мають виражений стійкий зв'язок зі страхом відторгнення, відображають залежність від інших, відсутність прагнення до домінування, а також пов'язані із ворожістю, дратівливістю та униканням фізичної агресії; 5) пов'язані з загальним негативним емоційним фоном самоствавлення, з неприйняттям себе і комплексом неповноцінності, що свідчить про зосередженість на площині «образу Я» при переживанні почуття вини; 6) мають стійкий зв'язок з такими копінг-стратегіями як «прийняття відповідальності», «вте-

ча-уникання» та «пошук соціальної підтримки», а також з екстернальністю, ескапізмом та несхильністю вимагати від інших вирішення ситуації; нездатність виправити ситуацію супроводжується униканням відповідальності та вираженим самозвинуваченням, яке виконує захисну роль. Отже, отримано підтвердження конвергентної валідності сконструйованих шкал.

Результати кореляційного аналізу дозволили не лише встановити конвергентну валідність НППВ, але й змістовно охарактеризувати кожен шкалу сконструйованого опитувальника окремо. Так, шкала «*очікування покарання*» 1) вимірює схильність до переживання вини (0,639; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,510; $p < 0,01$ (МИС); 0,433; $p < 0,01$ (Басса-Даркі)), а також має відношення до самозвинувачення без виправдовувань (0,136; $p < 0,05$ (I-I); 2) відображає високий рівень емоційної неврівноваженості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,516; $p < 0,01$ (Хека-Хесса)), внутрішня конфліктність (0,499; $p < 0,01$), емоційний дискомфорт (0,480; $p < 0,01$), депресивність (-0,464; $p < 0,01$), тривожність (0,453; $p < 0,01$) та іпохондрія (0,379; $p < 0,01$); 3) вказує на високий рівень дезадаптації (0,483; $p < 0,01$); 4) виявляє амбівалентність у стосунках з іншими: з одного боку, виражене вороже ставлення до інших, оскільки має значущі кореляції з ворожістю (0,496; $p < 0,01$), підозріливістю (0,420; $p < 0,01$), образливістю (0,395; $p < 0,01$), роздратуванням (0,360; $p < 0,01$), неприйняттям інших (0,408; $p < 0,01$), з іншого боку – виражений страх втратити взаємини з іншими, а відтак підкорення їхній думці, що підтверджується кореляцією зі страхом відторгнення (0,521; $p < 0,01$) та «авторитарною покірністю» (-0,429; $p < 0,01$ (автономність-залежність)), що разом вказує на тенденцію очікувати на несхвалення і покарання; 5) відображає тенденцію фіксуватися на площині «негативного образу Я», що підтверджується кореляцією з низькою самооцінкою (-0,464; $p < 0,01$) та неприйняттям себе (0,416; $p < 0,01$); 6) вказує на нездатність брати на себе відповідальність, що впливає з кореляції з екстернальністю (0,385; $p < 0,01$); 7) вказує на «амбівалентність» копінг-поведінки, що виявляється в одночасній реалізації двох поведінкових стратегій: у запереченні або повному ігноруванні проблеми, ухилянні від відповідальності та від дій, спрямованих на подолання труднощів (0,394; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), і у визнанні своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її вирішення, з тенденцією до самокритики, самозвинувачення та переживання незадоволення собою (0,376; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)). Отже,

шкала *«очікування покарання»* відображає схильність до самозвинувачення як прояв самокатування, очікування осуду та покарання від інших, виражається у переконанні про неминучість розплати, яке супроводжується знеціненням себе, відмовою від відповідальності, схильністю підкорюватися думці інших, однак зберігається до них вороже ставлення; поведінково виявляється як самозвинувачення, яке дає змогу уникати проблеми, ухилятися від дій для її розв'язання; характеризується високим рівнем дезадаптації та невротичності (тривожно-депресивні та іпохондричні прояви).

Шкала *«зацікавленість в інших»* 1) вимірює схильність до переживання почуття вини (0,608; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,382; $p < 0,01$ (Айзенк)), а також виявляє схильність спрямовувати агресію на себе (-0,149; $p < 0,05$ (баланс агресивності)) та вказує на захисний характер самозвинувачення (0,210; $p < 0,01$ (I); 0,215; $p < 0,01$ (I); 0,145; $p < 0,05$ (сумарний показник I)); 2) відображає наявність деяких невротичних характеристик, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,418; $p < 0,01$), тривожність (0,469; $p < 0,01$) і нав'язливість (0,384; $p < 0,01$); 3) загалом вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки виявлено значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищує 0,350); 4) відображає залежність від інших у широкому соціальному та світоглядному контекстах, спрямованість на підтримання стосунків, оскільки корелює зі страхом відторгнення (0,495; $p < 0,01$), ухиленням від застосування фізичної агресії (-0,363; $p < 0,01$) та прагненням дотримуватися соціальних норм і етичних настанов (0,392; $p < 0,01$ (совістливість)); 5) вказує на специфічні особливості копінг-поведінки: самокритика і самозвинувачення як визнання своєї ролі у виникненні проблеми та відповідальності за її розв'язання (0,484; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), одночасно з ухиленням від відповідальності та від активних дій спрямованих на подолання труднощів (0,310; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), орієнтуванням на взаємодію з іншими людьми, очікуванням уваги, поради, співчуття, підтримки від інших (0,307; $p < 0,01$ (пошук соціальної підтримки)) та подоланням негативних переживань за рахунок їх позитивного переосмислення (0,262; $p < 0,01$ (позитивна переоцінка)); 6) виявляє особливості поведінки в ситуації фрустрації: прагнення самостійно вирішити ситуацію (0,188; $p < 0,01$ (i/e)), не вимагаючи нічого від інших (-0,199; $p < 0,01$ (e)), проте підкреслюючи важкість даної ситуації (0,144; $p < 0,05$ (E')), що підтверджується виявленими на рівні тенденції коре-

ляціями. Отже, шкала «*зацікавленість в інших*» відображає орієнтацію на реакції, поведінку і переживання іншої людини, прагнення відповідати очікуванням інших, супроводжується вираженою тенденцією вибачатись. Виявляється у вираженій потребі зберігати взаємини з іншими шляхом «захисного» самозвинувачення, оскільки ґрунтується на прагненні отримати підтримку і співчуття від інших. Самозвинувачення характеризується невротичними проявами (тривожності та нав'язливості); обумовлене страхом відторгнення – страхом висувати вимоги та претензії до інших, виражати агресію по відношенню до них, а також прагненням дотримуватися моральної, соціальної нормативності, може супроводжуватися намаганням самотійно вирішити ситуацію.

Шкала «*вимогливість до себе*» 1) відображає схильність до переживання вини (0,487; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,440; $p < 0,01$ (Баска-Даркі); 0,356; $p < 0,01$ (МИС)); 2) визначає високий рівень емоційної нестійкості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,482; $p < 0,01$) та тривожність (0,420; $p < 0,01$); 3) загалом вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки виявлено значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищує 0,350); 4) вказує на певні особливості взаємин з іншими в ситуації переживання вини, що зумовлені вираженим страхом відторгнення (0,445; $p < 0,01$), які можуть виявлятися неспроможністю вимагати від інших вирішення проблеми (-0,154; $p < 0,05$ (e)) та намаганням самотійно вирішити ситуацію (0,166; $p < 0,05$ (i/e)); 5) виявляє особливості копінг-поведінки, а саме виражену тенденцію до самозвинувачення як визнання своєї відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,396; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), одночасно з ухиленням від активних дій спрямованих на подолання труднощів (0,319; $p < 0,01$ (втеча-уникання)) та орієнтуванням на взаємодію з іншими, очікуванням від них уваги, поради, співчуття та підтримки (0,270; $p < 0,01$ (пошук соціальної підтримки)). Отже, шкала «*вимогливість до себе*» відображає схильність до «захисного» самозвинувачення внаслідок незадоволення потреб бути досконалим та все контролювати, що супроводжується вираженою тривожністю і може досягати невротичного рівня. Переживання вини стосується не лише ситуацій відходу від «ідеальності», але й з'являється у невизначених ситуаціях та при прямому звинуваченні з боку інших. В основі й самозвинувачення, й неспроможності звинувачувати інших лежить страх відторгнення.

Шкала «орієнтація на нормативність» 1) визначає совісне ставлення і виражену тенденцію до переживання почуття вини, оскільки має позитивні кореляції з показниками совістливості (0,475; $p < 0,01$) та вини (0,414; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,358; $p < 0,01$ (Айзенк)); 2) не виявляє емоційної нестійкості, хоча можна говорити про дещо виражену нав'язливість (0,309; $p < 0,01$); 3) на рівні тенденції вказує на соціальну адаптивність (величина коефіцієнтів кореляції з ДПА не перевищує 0,350); 4) виявляє орієнтацію на підтримання стосунків з іншими за рахунок дотримання соціальних норм і втрати самостійності, що підтверджується кореляцією з прийняттям інших (0,217; $p < 0,01$), прагненням їм підкорятися (0,204; $p < 0,01$) та страхом відторгнення (0,241; $p < 0,01$), а також униканням агресивної поведінки (на рівні тенденції кореляція з фізичною (-0,284; $p < 0,05$) та непрямую агресією (-0,257; $p < 0,051$); 5) вказує на інтернальність (0,245; $p < 0,01$), прагнення аналізувати свою поведінку та шукати причини актуальних труднощів в особистих недоліках та помилках (0,232; $p < 0,05$ (прийняття відповідальності)). Отже, шкала «орієнтація на нормативність» визначає совісне ставлення, орієнтацію на підтримання стосунків з іншими за рахунок дотримання соціальних норм і втрати самостійності, намагання уникнути помилок і порушень, й водночас виражену вимогливість до інших. Абсолютизоване прагнення дотримуватись правил, прийнятих у суспільстві, та самообмеження у вияві агресії сприяють тому, що найменше відхилення від встановлених «орієнтирів» сприймається як непростима помилка. Почуття вини виникає внаслідок недотримання інтерналізованих морально-етичних і соціальних норм, які мають надзвичайну цінність для індивіда.

Шкала «жалкування» 1) вимірює схильність до переживання вини (0,468; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,449; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,382; $p < 0,01$ (МИС)); 2) відображає прояви емоційної нестабільності, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,501; $p < 0,01$) і тривожність (0,480; $p < 0,01$); 3) загалом вказує на певний рівень дезадаптації, оскільки виявлено значущі кореляції з показниками ДПА (величина коефіцієнтів не перевищуює 0,350); 4) виявляє виражені агресивні прояви у поведінці, оскільки має значущі кореляції з роздратуванням (0,426; $p < 0,01$), вербальною агресією (0,359; $p < 0,01$), агресивністю (0,350; $p < 0,01$) та образливістю (0,325; $p < 0,01$), проте які не виражаються у вимаганні від іншого вирішити конфліктну ситуацію (-0,161; $p < 0,05$ (e)); 5) відображає на рівні тен-

денції фіксацію на площині «негативного образу Я», що підтверджується кореляцією зі схильністю до его-захисного реагування в ситуації фрустрації (0,148; $p < 0,05$ (ED)) та, одночасно, вказує на нездатність діяти в ситуації переживання вини, оскільки виявлено обернений кореляційний зв'язок з сумарним показником потребнісно-наполегливого реагування (-0,137; $p < 0,05$ (NP)); б) вказує на специфічні особливості копінг-поведінки: ухиляння від відповідальності та від активних дій, спрямованих на подолання труднощів (0,391; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), імпульсивна поведінка як відреагування негативних емоцій, розрядка емоційного напруження, труднощі у плануванні дій, прогнозуванні їх результату, корекції стратегії поведінки, невиправдана впертість (0,285; $p < 0,01$ (конфронтація)) та, одночасно, самозвинувачення як визнання відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,280; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)). Отже, шкала «жалкування» відображає тенденцію висловлювати жалкування через скоєні помилки, несправедливе поводження з близькими, власну імпульсивність, дратівливість і агресивну поведінку. Дана шкала – ознака невротичності та дезадаптивності, оскільки як «винна» реакція є альтернативою активним діям щодо виправлення ситуації. Самозвинувачення (як жалкування через власну дратівливість) виконує функцію его-захисту: є виправданням свого ворожого ставлення і нездатності контролювати себе і власну поведінку.

Загальний показник неконструктивного переживання вини 1) вимірює схильність до переживання вини, оскільки має стійкі позитивні кореляції зі шкалами вини (0,652; $p < 0,01$ (Басса-Даркі); 0,628; $p < 0,01$ (Айзенк); 0,445; $p < 0,01$ (МИС)) та з показником совіності (0,372; $p < 0,01$), а також на рівні тенденції вказує на схильність до самозвинувачення (0,141; $p < 0,05$ (I)); 2) відображає високий рівень емоційної неврівноваженості, оскільки корелює з такими показниками як клінічний рівень невротичності (0,569; $p < 0,01$), тривожність (0,556; $p < 0,01$), нав'язливість (0,451; $p < 0,01$), внутрішня конфліктність (0,409; $p < 0,01$), роздратування (0,381; $p < 0,01$), емоційний дискомфорт (0,362; $p < 0,01$), депресивність та іпохондрія (абсолютні величини коефіцієнтів не перевищують 0,350); 3) вказує на загальний дезадаптивний стан (0,378; $p < 0,01$), а також має негативні кореляційні зв'язки (проте, які не перевищують 0,350) з усіма сумарними показниками ДПА: «адаптація», «самоприйняття», «прийняття інших», «емоційний комфорт», «інтернальність», «прагнення до домінування»; 4) виявляє особливості взаємодії з

отоочуючими (*площина взаємин з іншими*), що характеризуються вираженим страхом відторгнення (0,584; $p < 0,01$) та підпорядкуванням іншим, залежністю від них (-0,344; $p < 0,01$ (автономність-залежність); 0,310; $p < 0,01$ (ведомість)), проте, водночас, і ворожим ставленням до них (0,335; $p < 0,01$); 5) відображає тенденцію фіксуватися на *площині «негативного образу Я»*, що виражається у комплексі неповноцінності (-0,440; $p < 0,01$ (самооцінка)); 6) виявляє особливості поведінки (*площина зовнішньої ситуації*) при переживанні почуття вини, зокрема виражене самозвинувачення як визнання своєї відповідальності за спричинення проблеми та її розв'язання (0,498; $p < 0,01$ (прийняття відповідальності)), водночас з ухиленням від активних дій, спрямованих на подолання труднощів (0,413; $p < 0,01$ (втеча-уникання)), небажанням брати на себе відповідальність (0,362; $p < 0,01$ (зовнішній контроль)), прагненням втекти від проблем (0,232; $p < 0,01$ (ескапізм)), а також на рівні тенденції орієнтування на взаємодію з іншими, очікування від них уваги, поради, співчуття та підтримки (0,240; $p < 0,05$ (пошук соціальної підтримки)), намагання самотійно розв'язати фруструючу ситуацію (0,160; $p < 0,05$ (i/e)), не вимагаючи нічого від інших (-0,186; $p < 0,01$ (e)). Отже, **загальний показник неконструктивного переживання вини** відображає ступінь схильності до переживання почуття вини і самозвинувачення, яка є невротичною, дезадаптивною характеристикою та виявляється в трьох площинах переживання: 1) у взаєминах з іншими – страхом відторгнення та пасивною залежною позицією, 2) знеціненні себе – в площині ставлення до себе, 3) захисним самозвинуваченням і відмовою від відповідальності – в площині зовнішньої ситуації.

Отже, визначення конвергентної валідності дозволило досить повно описати конструкт, емпірично визначити особливості вимірюваної властивості з урахуванням її змістовних і структурно-процесуальних характеристик.

Стандартизація опитувальника НППВ проводилася на вибірці з 521 особи (з них 282 жінки та 239 чоловіків) віком від 20 до 55 років (середній вік 36 роки), студентів-психологів і філологів, а також спеціалістів різного професійного спрямування: вчителів, будівельників, журналістів, програмістів, економістів, працівників сфери послуг. *Тестові норми* встановлювалися на основі первинних описових статистик і характеристик розподілу за кожною шкалою окремо та загальним показником. Тестові норми обчислювалися як для загальної вибірки, так і для груп за статтю окремо, оскільки більшість дослідників наводять дані

про відмінність у рівні вираженості вини-риси у чоловіків та жінок, наголошуючи на більшій схильності жінок до переживання почуття вини. У таблиці 2 подано дані вибіркового середніх показників та стандартного відхилення як для змішаної вибірки, так і для кожної з груп за статтю.

За нормативними показниками виявлено значущі відмінності у вираженості проявів неконструктивного переживання почуття вини між жінками та чоловіками (Табл. 2). За усіма показниками НППВ, крім «очікування покарання» та «орієнтації на нормативність», жінки мають значно вищі результати, ніж чоловіки. Природу таких відмінностей можна пояснити прагненням зберігати стосунки з іншими, продиктованим гендером, а також викликами сучасного життя й амбівалентністю соціальних ролей сучасної жінки, які посилюють самоконтроль, вимогливість до себе, що врешті призводить до самозвинувачення і жалкування. Отже, отримані дані в цілому підтверджують тезу про більшу схильність жінок до переживання почуття вини.

Таблиця 2

Нормативні дані для усіх шкал опитувальника НППВ

Шкали опитувальника НППВ	Значення середніх показників та стандартного відхилення			Показники різниці у групах за статтю
	досліджувані групи			
	загальна вибірка N=521	чоловіки N=239	жінки N=282	
Очікування покарання	-5,92± 10,190	-6,17±9,909	-5,70±10,435	різниці не виявлено
Зацікавленість в інших	8,60± 8,957	5,99±9,009	10,82±8,306	U=22970,500; p<0,01
Вимогливість до себе	3,08± 10,152	1,68±9,685	4,28±10,399	U=28846,500; p<0,01
Орієнтація на нормативність	3,42± 6,023	2,77±6,236	3,97±5,790	різниці не виявлено
Жалкування	2,76± 5,044	2,17±5,057	3,26±4,987	U=29214,500; p<0,01
Загальний показник НППВ	11,95± 31,005	6,43±30,957	16,63±30,321	U=27521,500; p<0,01

Висновки. Запропонований автором опитувальник «Неконструктивне переживання почуття вини» спрямований на виявлення неконструктивних аспектів переживання почуття вини, має задовільні показники валідності і надійності та дозволяє диференціювати осіб за схильністю переживати почуття вини у неконструктивний спосіб, що уможливило використання його як дослідницькою метою, так і для широкого кола питань психологічної практики.

Список використаних джерел

1. Ананова І.В. Процес переживання почуття вини у неконструктивний спосіб / І.В. Ананова // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка. – К., 2014. – Том. X. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 26. – С. 38–54.
2. Белик И.А. Чувство вини в связи с особенностями развития личности: дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.01: Общая психология, психология личности, история психологии/ И.А. Белик. – Санкт-Петербург, 2006. – 209 с.
3. Васильева О.С. Влияние вини на здоровье человека (или как сделать переживание вини конструктивным) / О.С. Васильева, Е.В. Короткова // Психологический вестник РГУ. – 1999. – Вып.4. – С.181–189.
4. Васильева О.С. Особенности переживания вини в современном обществе / О.С. Васильева, Е.В. Короткова; Московский психотерапевтический журнал. – 2004. – №1. – С.48–73.
5. Короткова Е.В. Социально-психологический анализ вини и стыда как системы отношений личности к себе и другому: дисс. канд. психол. наук: спец. 19.00.05. / Е.В. Короткова. – Ростов-на-Дону, 2002. – 226 с.
6. Малеева О.Л. Психологічні особливості схильності особистості до переживання почуття провини: дисс. канд. психол. наук: спец. 19.00.01: Загальна психологія, історія психології / О.Л. Малеева. – Одеса, 2007. – 285 с.
7. Софіна Л.В. Індивідуально-психологічні відмінності переживання почуття провини: дис. канд. психологічних наук: спец. 19.00.01: Загальна психологія, історія психології/ Л.В. Софіна; КНУШ. – Київ, 2009. – 175 с. + додатки.
8. Ferguson T.J. Engendering gender differences in shame and guilt: Stereotypes, socialization, and situational pressures /

T.J. Ferguson, H.L. Eyre // Gender and Emotion; [A.H. Fisher (ed.)] – Paris: Cambridge University Press, 2000. – P. 254–276.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Ananova I.V. Proces perezhyvannja pochuttja vyny u nekonstruktyvnyj sposib / I.V. Ananova // Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' im. G.S. Kostjuka. – K., 2014. – Tom. X. – Psihologija navchannja. Genetychna psihologija. Medychna psihologija. – Vyp. 26. – S. 38–54.
2. Belik I.A. Chuvstvo viny v svjazi s osobennostjami razvitija lichnosti: dis. kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01: Obshhaja psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii' / I.A. Belik. – Sankt-Peterburg, 2006. – 209 s.
3. Vasil'eva O.S. Vlijanie viny na zdorov'e cheloveka (ili kak sdelat' perezhivanie viny konstruktivnym) / O.S. Vasil'eva, E.V. Korotkova // Psihologicheskij vestnik RGU. – 1999. – Vyp.4. – S.181–189.
4. Vasil'eva O.S. Osobennosti perezhivaniya viny v sovremennom obshhestve / O.S. Vasil'eva, E.V. Korotkova // Moskovskij psihoterapevticheskij zhurnal. – 2004. – №1. – S.48–73.
5. Korotkova E.V. Social'no-psihologicheskij analiz viny i styda kak sistemy otnoshenij lichnosti k sebe i drugomu: diss. kand. psihol. nauk: spec. 19.00.05. / E.V. Korotkova. – Rostov-na-Donu, 2002. – 226 s.
6. Maljejeva O.L. Psihologichni osoblyvosti shyl'nosti osobystosti do perezhyvannja pochuttja provyny: dys. kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01: Zagal'na psihologija, istorija psihologii' / O.L. Maljejeva. – Odesa, 2007. – 285 s.
7. Sofina L.V. Indyvidual'no-psihologichni vidminnosti perezhyvannja pochuttja provyny: dys. kand. psihologichnyh nauk: spec. 19.00.01: Zagal'na psihologija, istorija psihologii' / L.V. Sofina; KNUSh. – Kyi'v, 2009. – 175 l + dodatky.
8. Ferguson T.J. Engendering gender differences in shame and guilt: Stereotypes, socialization, and situational pressures / T.J. Ferguson, H.L. Eyre // Gender and Emotion; [A.H. Fisher (ed.)] – Paris: Cambridge University Press, 2000. – P. 254–276.

I.V. Ananova. Testing method of unconstructive experiencing the feeling of guilt. The article proposes new psychodiagnostic technique, which is directed on the measuring of unconstructive experiencing the

feeling of guilt. The results of psychometric test of constructed method are presented in the article. It was analyzed the elaboration of a problem of guilt in the foreign and domestic psychology. It is illustrated, that there is a shortage of diagnostic tools aimed at identifying non-constructive aspects of guilt and the necessity of creating a new questionnaire is reasoned. The relevant maintenance of the measured phenomenon of «unconstructive experiencing the feeling of guilt» is outlined. This phenomenon is determined by actualization of conflict senses, excessive concentration in the experience of guilt in the area of attitude to oneself, activation of mechanisms of psychological protection and the concentration of the protective process in the area of attitude to oneself and interaction with others, inability to correct the situation in the area of action and the use of specific protective ways of behavior for the guilt. It is empirically proved that the constructed questionnaire is a valid and reliable tool for the detection of non-constructive aspects of the experiencing the feeling of guilt and measuring the propensity to experience guilt in an unconstructive way. According to the results of the statistical test, satisfactory indicators of reliability, diagnostic discriminative ability of the method were determined and also test standards were established. The criteria for validation are selected and justified, and an informative, diagnostic and convergent validity of the constructed method is proved, that allowed us to describe a construct, empirically determine the features of the measured property. The scales of the constructed questionnaire are established and identified («expectation of punishment», «interest to others», «demanding for themselves», «focus on normative» and «regret»), which reflect a certain way of behavior or attitude in the process of experiencing the guilt.

Key words: the feeling of guilt, unconstructive experiencing the feeling of guilt, psychodiagnostic instructions, psychometric indicators, validity of the method, validation criteria, psychodiagnostic possibilities.

Received July 09, 2015

Revised August 11, 2015

Accepted September 10, 2015